

Religie, consequent skepticisme en de taken van SKEPP

Johan Braeckman

(verschenen in in *Wonder en is gheen Wonder. Tijdschrift voor Wetenschap en Rede*, 6e jrg., nr. 2, pp. 7-10.

Aanleiding

Belangrijke skeptische auteurs en organisaties in het buitenland publiceren geregeld teksten of boeken over religieuze of godsdienstige kwesties, zie bijvoorbeeld sommige boeken van de voorzitter van *The Sceptics Society*, Michael Shermer (bv. *How we believe: science, skepticism and the search for God*, W.H. Freeman, 1999), of enkele themanummers van *Skeptical Inquirer* (o.a. vol. 23, nr. 4; vol. 25, nr. 5; vol. 28, nr. 2). Uit de discussies die *skeptici onderling* over dergelijke teksten voeren, in tijdschriften, op het internet, tijdens congressen, enzovoort, blijkt dat de meningen verdeeld zijn over de afbakening van de precieze doelstellingen van skeptische organisaties, met betrekking tot religie en godsdienst. Dit heeft uiteraard ook implicaties voor de onderwerpen die men in een ledenblad zoals *Wonder en is gheen Wonder* moet behandelen. Elders in dit blad kan men de bijdrage hierover van Etienne Vermeersch lezen, hieronder zet ik mijn opvatting uiteen.

Gradaties van (on)waarschijnlijkheid

Ik heb het altijd als vanzelfsprekend beschouwd dat, geheel in lijn met de doelstellingen van SKEPP, skeptici zich in principe bezighouden met alles wat onwaarschijnlijk tot onmogelijk lijkt, vanuit wetenschappelijk en logisch oogpunt. Telepatie is een typisch skeptisch doelwit, omdat het geloof erin in strijd is met basisinzichten uit de fysica. Homeopathie is een ander voorbeeld, omdat het botst met wat we weten dankzij de moderne scheikunde. Astrologie strookt niet met de astronomie, noch met de psychologie. Creationisme staat haaks op de evolutiebiologie. Enzovoort: voor al deze voorbeelden geldt dat ze in strijd zijn met een grote hoeveelheid informatie die een zeer betrouwbare status heeft. Men kan ze niet met elkaar verzoenen: je kan niet én de homeopathische principes accepteren én de moderne scheikunde. Voor de scheikunde bestaat overweldigend bewijs, verworven dankzij de toepassing van de wetenschappelijke methode, voor homeopathie spreken enkel anekdotes in het voordeel. Skeptici wijzen er dan op dat de meest logische attitude hiertegenover diegene is die 'kiest'

voor de scheikunde. Het alternatief houdt in dat men datgene verwerpt waarvoor veel bewijs bestaat, ten koste van een opvatting waarvoor men geen bewijs kan leveren. De meest plausibele opvatting is ook verankerd in kennis uit andere disciplines, terwijl de onwaarschijnlijke stelling geïsoleerd is en als het ware hangt te zweven. De kennis uit de evolutiebiologie bijvoorbeeld sluit perfect aan bij die van de geologie, de genetica en van diverse andere wetenschappen. Het creationisme daarentegen is - bovenop het conflict met evolutietheorie - ook in strijd met de geologie, de genetica, enzovoort. Bovendien brengen creationisten niet alleen een alternatieve visie naar voren op het ontstaan van soorten, ze moeten ook nog eens een alternatieve archeologie (ark van Noah) bedenken, naast een alternatieve taalkunde (toren van Babel), enzovoort. Kortom, skeptici verwerpen dit soort denkbeelden omdat ze buitengewoon onwaarschijnlijk zijn, niet alleen omdat er op zich geen bewijzen voor bestaan, maar ook omdat ze in strijd zijn met opvattingen waarvoor wél bewijs voorhanden is.

De voorbeelden die ik hierboven geef (telepathie, homeopathie, creationisme) zijn opvattingen die reeds ver af staan van wat wetenschappelijk waarschijnlijk is (in het bijzonder het zogenaamde jonge-aarde-creationisme). Er zijn er evenwel die er nog verder van af staan, bijvoorbeeld het geloof dat er beschavingen in het binnenste van de aarde wonen, of de overtuiging dat er zogenaamde sterrekinderen bestaan, geboren door de 'kruising' van mensen met buitenaardse wezens. In de richting van wat meer waarschijnlijk maar toch dubieus is, vinden we bijvoorbeeld de cryptozoölogie en de grafologie. Nog verderop richting betrouwbaarheid kunnen we bijvoorbeeld de overtuiging dat sommige meditatieve technieken een genezend effect hebben situeren. Het spreekt voor zich dat het, alleen al onder skeptici, niet eenvoudig is om een consensus te verkrijgen over de plaats die een bepaalde overtuiging heeft op de rangorde van (on)waarschijnlijkheid. Al even duidelijk is dat die plaats vatbaar is voor verandering, in acht genomen de evolutie van de wetenschap. Ooit namen bijvoorbeeld de astrologie en de frenologie een min of meer respectabele positie in op de rangorde, maar sedertdien zijn ze in de staart van het peloton beland. En van bepaalde opvattingen is voor sommigen duidelijk dat ze tot de pseudo-wetenschap behoren, terwijl anderen ze voorlopig nog het voordeel van de twijfel gunnen. De psycho-analyse is hiervan een voorbeeld: vele skeptici wijzen op het onzinnige van vele van Freuds 'inzichten' (droomanalyse, vrije associatie, oedipuscomplex, de rol van versprekingen, verdringing, enzovoort). Niet alleen is er geen empirisch bewijs voor, bovendien zijn ze in strijd met moderne inzichten uit de cognitieve- en neurowetenschappen. Dat Freudianen ze toch blijven verdedigen, tegen meer betrouwbare inzichten in, en daarbij telkens teruggrijpen naar het werk van de meester zelve,

zijn maar twee van de criteria die erop wijzen dat psycho-analyse pseudowetenschappelijk is (zie bijvoorbeeld de relevante lemma's op www.skeptidic.com, en het nieuwste boek van Geerdt Magiels, *Freud & Darwin op de sofa*). Daartegenover staan mensen zoals bijvoorbeeld de hersenwetenschapper Eric Kandel, die denkt dat sommige van Freuds opvattingen nog verder onderzoek verdienen.

Skepticisme en geloof

Hoe dan ook, vanuit het oogpunt dat beweringen zich hoger of lager op de rangorde van (on)waarschijnlijkheid bevinden zodra ze uitspraken doen die een feitelijk karakter hebben, is het moeilijk om als scepticus een onderscheid te maken tussen empirische beweringen die tot een geloof (godsdienst, religie) behoren en diegene die niet tot een geloof behoren. Sommigen zijn van mening dat alles wat met geloof te maken heeft uitsluitend over zingeving, waarden en normen handelt, en niks van doen heeft met het empirische, dat het domein is van de wetenschap (S. J. Gould had het over twee verschillende 'magisteria'). Dat lijkt me moeilijk vol te houden. Neem bijvoorbeeld bidden. Veel mensen die bidden zijn van mening dat ze daardoor een effect kunnen hebben op een aspect van de werkelijkheid. Men bidt bijvoorbeeld om het genezingsproces van een zieke te bespoedigen. Het is evident dat dit een overtuiging is die een empirisch karakter heeft, en bijgevolg ofwel in strijd kan zijn met wetenschappelijke kennis, of er kan mee stroken, en misschien ook vatbaar is voor wetenschappelijk onderzoek. Met betrekking tot het voorbeeld dat ik geef zijn er inderdaad diverse empirische claims gedaan en is wetenschappelijk onderzoek verricht. De auteurs van een overzichtsartikel in het medische tijdschrift *The Lancet* kwamen tot de conclusie dat er geen studies zijn die aantonen dat bidden een effect heeft op genezingsprocessen (Sloan, Bagiella & Powell, 1999, 353: 664-667). Natuurlijk kan ik dit meer nuanceren: het gaat hier over studies die dubbel blind en placebo gecontroleerd zijn, waarbij de patiënten niet weten dat er voor hen gebeden wordt. Het is uiteraard mogelijk dat iemand die bidt voor zijn eigen genezingsproces daar baat bij ondervindt, of dat in elk geval zo rapporteert. Maar de mogelijke causaliteit hiervan is van een geheel andere orde dan het bidden voor mensen die niet weten dat men voor hen bidt. Het is niet uitgesloten dat bidden een effect kan hebben op diegene die bidt; daarvoor hoeft men zelfs niet eens gelovig te zijn (vergelijk bv. effecten van meditatie). Maar de bewering dat mensen sneller kunnen genezen als er voor hen wordt gebeden, ook al zijn de patiënten daar niet van op de hoogte, is om diverse redenen zeer onwaarschijnlijk, en er bestaan geen

wetenschappelijke bewijzen voor. Een dergelijke bewering is bijgevolg, wat mij betreft, voer voor skeptici.

Ik denk niet dat dit impliceert dat een organisatie als SKEPP hierdoor gelovige skeptici afschrikt of provoceert. Wie skeptisch is, of hij nu gelovig is of niet, weet dat dit betekent dat men de eis stelt naar buitengewone bewijzen voor buitengewone beweringen (wie dat niet doet, is geen skepticus). De bewering dat bidden een effect heeft op het verloop van een ziekte, is buitengewoon (want onwaarschijnlijk, onder andere vanuit het perspectief van de moderne geneeskunde). Elke skeptische gelovige heeft begrip voor de vraag naar bewijsmateriaal (nogmaals: anders kan men zich niet skeptisch noemen). Vanzelfsprekend moet men geen mensen kwetsen door hen bijvoorbeeld naïef of lichtgelovig te noemen (ikzelf, als skepticus en humanist, hou er ook niet van dat sommige gelovigen mij als een cynicus beschouwen, of denken dat ik moreel onderontwikkeld ben). Maar het is niet omdat bidden tot de sfeer van het religieuze of godsdienstige behoort, dat skeptici er geen aandacht mogen aan besteden. Overigens hoeven we er niet aan te twijfelen dat vele gelovigen die pleiten voor een scheiding tussen wetenschap en religie, een wetenschappelijk verantwoorde studie die het effect van bidden aantoont ten zeerste zouden verwelkomen.

Wat ik schrijf over bidden, geldt voor meerdere aspecten van religie. Een zeer voor de hand liggend actueel voorbeeld is het geloof in 'intelligent ontwerp'. Er zijn vele miljoenen gelovigen, vooral protestantse christenen, maar ook moslims, die zich op een of andere manier kunnen aansluiten bij de gedachte dat er "onherleidbare complexiteit" in de natuur bestaat die men, zo menen ze, enkel kan verklaren als het werk van een "intelligente ontwerper". Veel van deze mensen denken dat hun geloof hiermee staat of valt; bijgevolg moet de theorie van Darwin fout zijn, zo luidt hun redenering. Het is evident dat skeptici hierover toch een en ander te zeggen hebben (en dat overigens ook doen). Ongetwijfeld komt 'wetenschap' daardoor vaak in botsing met 'religie', tenminste toch die vorm van religie, maar dat op zich lijkt me geen goed argument om de intelligent ontwerp-opvatting met de mantel der liefde te bedekken. Hierbij aansluitend nog dit: men leest vaak dat het katholicisme wél de moderne evolutietheorie aanvaardt, en daardoor aantoont dat geloof en wetenschap verzoenbaar zijn. Maar een zorgvuldige lectuur van de brief hierover van de vorige paus aan de pontificale academie voor wetenschappen toont aan dat de kwestie toch iets ingewikkelder is dan dat. Zo stelde de paus ondermeer dat de mens een 'mind' heeft die een "afzonderlijk ontologisch statuut heeft". Als dit slaat op de mentale vermogens van de mens is enig skepticisme, vanuit het perspectief van de hedendaagse neuro- en cognitieve wetenschappen, toch echt wel op zijn plaats. Overigens heeft de huidige paus, evenals andere prominente

katholieken, zich al meerdere keren positief uitgelaten over 'intelligent ontwerp'. Geloof in intelligent ontwerp komt neer op geloof hechten aan mirakels; de tussenkomst van een bovennatuurlijke entiteit in de feitelijke gang van zaken in het universum. Al bij al is het op zich niet echt verwonderlijk dat de paus sympathie heeft voor intelligent ontwerp; het is immers eigen aan vele godsdiensten om mirakels als realiteit te beschouwen. Dat geldt niet alleen voor bijvoorbeeld de in onze streken minder bekende neo-evangelisten of andere fundamentalistische christelijke stromingen die in de mirakelverhalen uit het nieuwe testament geloven. De biochemicus Michael Behe bijvoorbeeld, één van de belangrijkste pleitbezorger van intelligent ontwerp, is rooms-katholiek. Ook stelt men vast dat academisch zeer gerespecteerde christelijke historici, die de geschiedenis van het christendom bestuderen, er blijkbaar toe neigen om een zekere mate van geloof te hechten aan de mirakelverhalen, zie bijvoorbeeld John Meier, *A marginal jew*, en Edward Sanders, *Jezus, mythe en werkelijkheid*. Nog een voorbeeld: exorcisme. Hoewel de katholieke kerk een waas van geheimzinnigheid over het onderwerp laat bestaan, wordt niet ontkend dat de duivel bezit kan nemen van mensen (of plaatsen, of dingen). Daarom zijn er nog steeds officiële duiveluitdrijvers, die alleen al in België jaarlijks naar verluidt honderden aanvragen behandelen. Het is goed mogelijk dat de mensen die door de exorcisten worden 'behandeld' een ernstig probleem hebben, maar de waarschijnlijkheid dat ze bijvoorbeeld aan epilepsie lijden is veel groter dan de kans dat de duivel bezit van hun lichaam en geest heeft genomen. Of, in het geval van de islamitische vrouw die vorig jaar in Brussel overleed tengevolge van de pogingen om de duivel uit haar lichaam te verdrijven: wellicht had haar onvruchtbaarheid een medische oorzaak, geen satanische. Ook hier geldt weer dat de geloofsopvatting botst met wetenschappelijke inzichten, waardoor ze automatisch opgevangen wordt door de skeptische radar. Overigens is het exorcisme niet alleen in strijd met natuurwetenschappelijke en medische inzichten, maar ook met moraalwetenschappelijke.

De situatie is natuurlijk niet verschillend als we naar jongere religies kijken. Neem bijvoorbeeld *scientology*, de door Lafayette Ron Hubbard in de jaren vijftig van de vorige eeuw uitgevonden religie (die een officiële status heeft in de Verenigde Staten en Australië, en in vele andere landen volgelingen heeft). In het boek dat aan de basis ligt van scientology (en dat de leden van de scientology kerk als heilig beschouwen), *Dianetics* (1950), staan allerlei aansporingen om zus en zo te leven, volgens ethische regel A of moreel voorschrift B. Daarover hebben skeptici niet veel te zeggen. Men kan het er persoonlijk mee eens zijn of niet, net zoals dat geldt voor de ethische voorschriften uit bijvoorbeeld het oude en nieuwe testament, de koran, de upanishaden, het boek van Mormon, enzovoort. Maar Hubbard, in

Dianetics en tal van later geschreven teksten, doet ook veel uitspraken over de empirische werkelijkheid, die vaak manifest in strijd zijn met wat de moderne wetenschap ons leert. Zo bijvoorbeeld de opvatting dat er 75 miljoen jaar geleden een boosaardige galactische *warlord* bestond, Xenu genaamd, die 76 planeten in zijn macht had. Elke planeet bleek gebukt te gaan onder overbevolking. Om dat op te lossen verzamelde Xenu 13,5 triljoen wezens van de verschillende planeten, die hij naar de aarde stuurde. Daar werden ze in vulcanen gedumpt en vernietigd met waterstofbommen. Hierdoor werden de zielen, thetans genoemd door Hubbard, verspreid, tot ze werden gevangen in elektronische vallen die zich in de atmosfeer bevonden. Daar werden ze besmet met diverse valse ideeën, zoals het concept god, christus en georganiseerde religie. Vervolgens hebben verschillende thetans zich aan menselijke lichamen gehecht. Daarin bevinden ze zich nog steeds, wat allerlei emotionele en andere persoonlijke problemen veroorzaakt, maar bovendien zijn ze ook verantwoordelijk voor alle belangrijke wereldproblemen. Hubbard heeft evenwel een reeks technieken ontwikkeld om de verlichting te bereiken, waarbij geldt dat het menselijk brein niets te maken heeft met gedachten of gevoelens. Alle verzamelde kennis uit de neurowetenschappen is volgens scientology pseudowetenschap. Het menselijk lichaam is slechts een vehikel voor de thetan, die reeds triljoenen jaren leeft en telkens weer herboren wordt in een ander lichaam. Enzovoort, enzoverder. Het is verre van eenvoudig om enige cognitieve controle te krijgen op de geloofsovertuigingen van de scientology kerk, maar dat vele onderdelen ervan in strijd zijn met kennis uit diverse wetenschappelijke disciplines, van astronomie tot kosmologie, van psychologie tot neurologie, is duidelijk. Bijgevolg is het al even duidelijk dat skeptici hier een taak hebben, met name wijzen op de conflicten tussen het wereldbeeld van R.L. Hubbard en dat van de moderne wetenschap. (Tussen haakjes: Ik vermoed dat veel skeptici die aarzelen om zich skeptisch op te stellen tegen bepaalde geloofsaspecten van bijvoorbeeld het christendom en de islam, er minder moeite mee hebben om zich kritisch uit te laten tegenover jongere religies zoals scientology. Het is niet meteen duidelijk wat de reden is van die dubbele standaard.)

Nog een laatste voorbeeld: reïncarnatie. Hoewel men atheïst kan zijn en toch in reïncarnatie kan geloven (bijvoorbeeld de Britse filosoof John McTaggart), koppelen de meeste mensen die geloof hechten aan reïncarnatie dit op een of andere manier aan hun religieuze opvattingen. Zoals bekend maakt reïncarnatie deel uit van verschillende oosterse religieuze stromingen, maar de laatste decennia zijn ook veel westerlingen ervan overtuigd dat ze reeds meerdere levens hebben geleid (zie ook de volgelingen van R. Hubbard, overigens). Een *Gallup poll* uit 1991 stelde vast dat één op vijf Amerikanen in reïncarnatie geloven (zie de

zeer grondige, skeptische studie van filosoof Paul Edwards, *Reincarnation: a critical examination*, 2001). Reïncarnatie is geen louter ethisch, of metafysisch geloof; het is evenzeer een verzameling van feitelijke opvattingen over het menselijk leven. Dit komt scherp tot uiting bij diegenen die denken dat ze herinneringen hebben aan hun vorige levens (en daar dan uitspraken over doen die soms controleerbaar zijn), of bij reïncarnatietherapeuten, die hun 'patiënten' behandelen voor aandoeningen die ze in vorige levens hebben opgelopen. Maar ook het bij vele miljoenen mensen aanwezige geloof in karma is empirisch. De goede of kwade dingen die iemand in dit leven overkomen, bijvoorbeeld de lotto winnen of kanker krijgen, zijn immers het resultaat van daden die men stelde tijdens vorige levens. Mij lijkt het evident dat deze opvatting de interesse van skeptici opwekt.

Concluderend

Ik zie geen reden waarom SKEPP zich niet zou inlaten met beweringen die vanuit wetenschappelijk oogpunt zeer dubieus zijn, enkel omdat ze tot een religie of godsdienst behoren. *Alle* opvattingen die een empirisch karakter hebben, maar onwaarschijnlijk zijn, kan men in principe aan sceptisch onderzoek onderwerpen. De stelling dat religie in essentie niet over het empirische gaat (maar over waarden, over zingeving enz.) is niet geheel correct. Vele onderdelen van uiteenlopende godsdiensten zijn wel degelijk empirisch, en ongetwijfeld voelen veel mensen zich net daarom tot die godsdiensten aangetrokken. Ter vergelijking: skeptici weten dat mensen die bijvoorbeeld in homeopathie geloven, daar vaak diverse waarden aan vastknopen en het zelfs als een basisaspect beschouwen van hun 'levensfilosofie'. Maar dat kan ons er niet van weerhouden om duidelijk te maken dat de werkzaamheid van homeopathie zeer twijfelachtig is. Met betrekking tot betwistbare opvattingen die tot religies behoren, denk ik dat we dezelfde strategie moeten hanteren. Dat betekent niet dat we op elke slak zout moeten leggen: het ene onderwerp is al belangrijker dan het andere, en we moeten ons beramen over prioriteiten en bijzaken, kwestie van de skeptische tijd en energie zo efficiënt en nuttig mogelijk te besteden. Maar dat is in essentie een andere discussie. En nog een keertje voor alle duidelijkheid: men moet de empirische opvattingen die tot religie behoren onderscheiden van de morele, politieke of metafysische. Hoewel deze laatste van groot belang kunnen zijn, behoren enkel de empirische, en binnen die groep uiteraard diegene die in meer of mindere mate onwaarschijnlijk zijn, tot het onderzoeksgebied van een vereniging zoals SKEPP. Net hetzelfde geldt voor onwaarschijnlijke opvattingen die niet religieus of godsdienstig zijn.